

Hendrik Conscience, *Batavia* (1858)

CONGO IN NEDERLANDS-INDIË: DE
EUROPESE BLIK OP 'DE ANDER'

door MOHAMED BARRIE &
SIBO RUGWIZA KANOBANA

Batavia lezen was een worsteling. Niet alleen omwille van het archaïsche negentiende-eeuwse taalgebruik, maar vooral door de koloniale racistische geest die het verhaal beheerst, en het besef dat die geest nog steeds invloed heeft op ons collectief bewustzijn. Als eerste Vlaamse koloniale roman trok de roman ons aan, omdat we oprecht benieuwd waren naar de tijdgeest van toen, en ons daarover wilden inlezen. Conscience stelde niet teleur. We kunnen dit boek echter alleen aanraden aan wie interesse heeft in het lezen van openlijk koloniale fantasieën. Toch was het fascinerend als onderzoeksobject.

Conscience van zijn piëdestal?

Hendrik Conscience (1812-1883) is geen obscure naam, we kennen hem allemaal als de man die *De Leeuw van Vlaanderen* (1838) schreef. Of je zijn werk nu gelezen hebt of niet, Consciences literaire erfenis heeft in Vlaanderen een duidelijke impact gehad. Ze staat immers aan de basis van wat later de Vlaamse literatuur zal heten. Hij schreef in België in het Nederlands toen Frans nog de gangbare literaire taal was, maar die mentaliteit zou al snel veranderen. In zijn tijd was Conscience al een succesvolle schrijver, gevierd door het Belgische establishment en het koningshuis. Zijn werk werd gelauwerd tot ver buiten België. In 1912, twee decennia na zijn dood en ter herdenking van de honderdste verjaardag van zijn geboorte, kreeg Conscience een praalstoet door de straten van Antwerpen. En nu, bijna 150 jaar na zijn dood, is zijn naam gemeengoed in de publieke ruimte. Conscience is een straat, een laan, een plein, een bibliotheek.

Kortom, Conscience is een *big deal* in Vlaanderen. De Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience, gevestigd in Antwerpen, noemt hem op haar website ‘de

man die zijn volk leerde lezen'. Zijn aanwezigheid valt ons steeds weer op. Zo passeerde Mohamed de Bataviastraat op het Antwerpse Eilandje en zag hij de grote muurschildering ter ere van Conscience schuin tegenover boekhandel de Groene Waterman. Ergens tussen al deze ontmoetingen met Conscience in begint de vraag te rijzen: werden zijn succes, reputatie en grootheid – op z'n minst deels – gebruikt om 'zijn volk' voor te bereiden op het koloniale kapitalistische project dat werd ontwikkeld door het koningshuis? Dankzij zijn succesvolle schrijverschap en zijn status stond hij er immers hoog aangeschreven. Hij bouwde al vroeg in zijn carrière een band op met koning Leopold I, die zijn mecenas werd. Later, tegen het einde van Consciences leven, zou Leopold II hem aanstellen als grootofficier in de Leopoldsorde.

Mogelijk getriggerd door de koloniale escapades van hun Britse familieleden was het Belgische koningshuis in het midden van de negentiende eeuw uit op een eigen kolonie. Het was in die periode dat Conscience *Batavia* schreef – een boek waaruit blijkt dat hij zowel het Belgische koningshuis als de Nederlandse publieke opinie wilde paaien. De keuze

om specifiek in te zetten op een roman met Nederlanders en de escapades van de Vereenigde Oost-Indische Compagnie (voc) als heldendaden lijkt hier een evidente hint.

In het boek *De Grote Onleesbare. Hendrik Conscience herdacht* uit 2016 lezen we onder meer dat men in Nederland niet op *Batavia* zat te wachten. Het bleef aanvankelijk oorverdovend stil qua interesse. *Batavia* werd door de elite en meer fervente lezers niet ernstig genomen vanwege de oubollige en naïeve stijl. Het boek werd bij een heruitgave echter een stuk goedkoper en raakte zo in de handen van minder gegoede Nederlanders, waar het toch aanzienlijk succesvol werd.

Batavia

Batavia is het liefdesverhaal van Walter en Aleidis. Walter is onder ouderlijke druk voorbestemd om dokter te worden, maar hij verlangt naar avontuur en roem, en ziet in Nederlands Oost-Indië een kans om die te bereiken.

‘Oost-Indië is een grond van roem, van grootschheid en van rijkdom voor allen, wien Neerlandsch heldenbloed door de aderen vloeit! [...] dáár is nog middel om, door moed en wijs beleid, de nakomelingschap eenen naam te doen eeren en te doen zegenen.’

Wanneer zijn grote liefde Aleidis met haar ouders naar de kolonie trekt, probeert Walter zijn ouders te overtuigen om ook te gaan. Aleidis' vader, Hopman Van den Broeck, stelt hem op de proef: als Walter zich kan onderscheiden bij de VOC krijgt hij toestemming om Aleidis' hand te vragen.

Walter gaat de uitdaging aan. Hij moet voor de VOC allerlei opdrachten uitvoeren, die hem tot de verste uithoeken van de Indonesische archipel voeren. Hij trotseert de tropen, strijdt tegen de plaatselijke bevolking, onderdrukt protesten, allemaal om een held des vaderlands te worden, een held ook die het verdient om te trouwen met zijn geliefde Aleidis. Ondertussen zit Aleidis doodongelukkig op hem te wachten.

Barbaren

Al in de eerste pagina's van dit boek duikt een opmerkelijk personage op: Congo, een zwarte jongen die opgevoerd wordt als Walters dienstbare, dankbare familie knecht. Congo is een wandelend stereotype, aangezien Conscience hem alle kenmerken toeschrijft die toen gebruikelijk en 'wetenschappelijk bewezen' waren voor zwarte mensen. Een dergelijke raciale stereotypering vinden we later ook terug bij de inheemse bevolking van Batavia.

Congo wordt gecategoriseerd als een arme n****, soms als moor, en door het verhaal heen krijgt hij adjectieven opgespeld die hem steeds kinderlijke, clowneske of dierlijke eigenschappen toeschrijven. Nooit is Congo een volwaardig mens. Hij is als het ware een half mens in opvoeding, wiens ziel gered wordt door de witte personages. Congo dankt zijn hele bestaan aan Walter. In het boek krijg je een beeld van een personage dat zijn bestaan als dienaar aanvaardt en zijn leven door de ogen ziet van zijn meester. Zijn vrienden zijn Walters vrienden, zijn vijanden zijn Walters vijanden.

‘velen lachten om de vreemde gebaren des n****. [...] “Hemel, het is Congo! Mijn goede Congo! Wat doet gij hier?... Zijn uwe meesters ook te Jakarta?... En Aleidis?” Maar de arme neger was zoo blijde en zoo verrukt, dat hij niet hoorde, wat men hem vroeg. Hij danste, schreeuwde en wrong zich de leden tot zulke verrassende bochten en kronkelingen, dat een algemeene schaterlach onder de omstanders oprees. [...] Hij liet de n**** in zijn buitensporige vreugdebewijzen voortvaren.’

Het is treffend hoe deze passages een beeld suggere-
ren dat niet zo ver afstaat van het beeld van zwarte
mensen dat tot op de dag van vandaag blijft door-
leven. Congo als personage lijkt wel de kolonisatie
van Congo aan te kondigen, waar zwarte mensen als
minderwaardige wezens in functie staan van witte
mensen en hun kapitalistische witte levens, in func-
tie van hun ‘witte meesters’. Hetzelfde beeld dat de
kolonisatie van Congo heeft verantwoord: mensen
die ‘bevrijd’ moeten worden van de eigen tradities,
opgevoed door het koloniale project, en ‘beschaafd’.
Hetzelfde project dat vandaag nog steeds door som-

migen wordt verdedigd en goedgepraat telkens wanneer de aanwezigheid van de zogenaamde helden van het koloniale project in onze openbare ruimtes ter discussie komt.

In *Batavia* zijn de inheemse bewoners decor, geen volwaardige mensen, ze zijn rekwisieten, *props*, objecten. Ze dienen evenwel een doel: de rechtvaardiging van de Nederlandse bezetting. Na een eeuwenlange Nederlandse aanwezigheid zijn de bezetting-, handels- en beschavingsmissie nog maar moeilijk van elkaar te scheiden. Ze vormen een koloniaal geheel. De onderdrukking en uitbuiting worden gerechtvaardigd aan de hand van de idee dat de Nederlanders vooruitgang komen brengen. Door de lokale bevolking als barbaars af te schilderen, gaat het vooruitgangsideaal billijk lijken. Elke vorm van verzet tegen het koloniale project is dan een teken van slechte wil, van barbaarsheid. En dus zijn uitbuiting en onderdrukking gerechtvaardigd. De koloniale vicieuze cirkel is ingezet. Want hoewel de Nederlanders al eeuwen in Batavia zijn, blijft het land een vreemd en wild gebied dat permanent getemd moet worden.

Als niet-kritische lezer zou je haast gaan juichen

voor de Nederlanders. Want zij worden belaagd door zogenaamde barbaren. Zij moeten zich door hartverscheurende situaties heen vechten. Bij het lezen van dit boek moesten we vaak denken aan de impact van media en beeldvorming. De uitspraak van de Afro-Amerikaanse schrijver James Baldwin vat mooi samen wat we voelen wanneer we geconfronteerd worden met koloniale literatuur:

'It comes as a great shock, around the age of five or six or seven, to discover that Gary Cooper killing off the Indians, when you were rooting for Gary Cooper, that the Indians were you.'

Eurocentrisch

Conscience stelt, zoals gezegd, met *Batavia* niet te-
leur: hij illustreert perfect de Europese blik op de
weidse wilde wereld van 'de ander'. Een romantische
heldentocht, een soort verworven recht, een *White
Man's Burden* zoals Kipling (1865-1936) schreef. De
normalisatie van suprematie is de bril waardoor Con-

science de lezer meesleekt. In volle koloniale expansie van het Europese project leren we via *Batavia* exact hoe er vanuit een wit Europees perspectief naar de wereld wordt gekeken. Een manier van kijken waarvan het problematische karakter pas zichtbaar wordt nu de stem van ‘de ander’ ook aan bod komt.

Batavia toont eigenlijk heel mooi wat er gebeurt wanneer dominante verhalen in hun dominante bubbel blijven steken. Dat is nog steeds het geval. Europa vertelt zichzelf namelijk mooie verhaaltjes over heldhaftige missies die al bij al vooral vooruitgang hebben gebracht in de hele wereld. Ondertussen worden het bloed en het geweld uitgewist. Maar die *echo chamber* van witte redelijkheid, superioriteit, objectiviteit, rationaliteit en beschaving moeten we doorprikken, en de ervaring van de rest van de wereld ernstig nemen, ontdoen van elke verdachtmaking. Want als we ons niet bevrijden uit die witte *echo chamber* lijken we wel een vicieuze cirkel van geweld in stand te houden en af te stevenen op wat Frantz Fanon voorspelde in *De verworpenen der aarde* (1961):

‘Het geweld dat de ordening van de koloniale wereld beheerste, dat onvermoeibaar het ritme aangaf

van de vernietiging van de inheemse sociale structuren, dat de referentiesystemen van de economie zonder beperking gesloopt heeft, evenals gewoonten van uiterlijkheid en kleding, dát geweld zal door de gekoloniseerde opgeëist en opgenomen worden op het moment waarop de gekoloniseerde massa de geschiedenis in handen zal nemen en de verboden steden zal overspoelen.’

Gespleten

Uit onderzoek blijkt dat de negentiende-eeuwse lezer *Batavia* en de opvoering van het personage Congo interpreteerde als een aanklacht tegen de onrechtvaardigheid van de slavernij. Toch kon Conscience een koloniale roman schrijven waarin hij ook wandaden verheerlijkte. Hoewel hij het boek decennia voor de kolonisatie van Congo schreef, is het opvallend om daarin de gelijkenis te zien met de manier waarop Leopold II de aanwezigheid van de Belgen in Congo verantwoordde door die voor te stellen als een strijd tegen de slavernij én als een beschavings-

missie. De ene slavernij verving echter de andere, gelegitimeerd want gestuurd vanuit een zogenaamde natuurlijke witte superioriteit. Voor Conscience was er waarschijnlijk geen contradictie in een standpunt pro-kolonisatie en anti-slavernij. Daarom is zijn tegenwoordigheid in de openbare ruimte belangrijk in deze reflectie. Door een prominente denker en zijn ideeën te bekritisieren komen we in die ruimte terecht en stellen we die ter discussie. We denken daarbij aan Achille Mbembe die de openbare ruimte een *common* noemt, een gedeeld goed tussen gelijken. En wij zijn burgers die als gelijke ten aanzien van alle burgers luid onze vraag kunnen stellen over de ruimte die we samen delen met jou en welke ideeën die ruimte uitdraagt. Het is hierin dat we jou als lezer willen laten meedenken. Vanuit dat kader is kritiek op iedere denker, ieder monument, ieder boek, juist een versterking van burgerschap, en geen afbreuk.

Uiteraard waren er ten tijde van Conscience denkers en schrijvers met verregaandere of ergere uitslatingen die ook salonfähig waren, zoals bijvoorbeeld Arthur de Gobineau. Maar ongeacht wat een eeuw of zelfs vijftig jaar geleden als antiracistisch

werd beschouwd, menen we tegenwoordig dat het verantwoord is om Consciences *Batavia* racistisch te noemen. We geven hier graag het voorbeeld van Richard Henry Pratt, de Amerikaanse legerofficier die het woord ‘racisme’ in 1902 heeft gemunt. Hij gebruikte het om de raciale segregatie te bekritisieren en rassenscheidingswetten af te keuren. Die waren volgens hem verwerpelijk. In zekere zin is hij de allereerste zelfverklaarde antiracist. Pratt was echter ook een voorstander van assimilatie en bijgevolg van het uitroeien van inheemse talen en tradities. Hij is bekend om zijn uitspraak *Kill the Indian, Save the Man*, waarmee hij, als ‘antiracist’, wel een voorstander was van culturele genocide. Een zogenaamde antiracist die vanuit een wit superioriteitsdenken de westerse ideeën van beschaving als een evangelie aan de rest van de wereld oplegt, *by any means necessary*, dat is een racist. Die antiracist van 1902 is in 2021 zonder twijfel dus een racist, alsook Conscience, die het opnam tegen slavernij maar het koloniale project wenselijk vond.

Nu kan men denken dat in de voorbije eeuwen alle witte mannen racisten waren en dat niemand

de superioriteit van het verlichte Europa ter discussie stelde. Aangezien racisme en culturele genocide voor Europeanen eeuwenlang de norm waren, is vandaag beweren dat Conscience een racist was misschien een betekenisloze uitspraak. Maar dat klopt niet helemaal want in de achttiende eeuw bestonden er ook prominente witte stemmen die het paradigma van westerse superioriteit in vraag stelden, zoals de conservatieve en gerespecteerde Ierse filosoof en Britse politicus Edmund Burke (1729-1797), die stelde dat de Britten in India, in het bijzonder door het gedrag van de Oost-Indische Compagnie, ontzagwekkende en waardevolle plaatselijke culturele aspecten hadden vernietigd. Bijgevolg waren niet alleen de lokale tradities en gebruiken ontwricht, maar was de kolonisatie van India volgens Burke geen beschavingsmissie, maar het tegenovergestelde. Burke omschreef de kolonisatie namelijk als de oorzaak van het lijden van de Indiase bevolking, en niet als de verlossing van die bevolking. Later hebben we ook Mark Twain (1835-1910), net als Conscience een product van de negentiende eeuw, die niet alleen tegen slavernij was maar zich op het einde van zijn leven ook pertinente

vragen stelde bij het idee van witte superioriteit. In *Following the Equator* (1897) merkte Mark Twain namelijk op dat over de hele wereld zogenaamde wilden steeds weer op de meest genadeloze manier onrecht werd aangedaan door ‘witte mensen’. Hij omschreef de kolonisatie als een rooftocht en een vernedering voor de gekoloniseerde volkeren, als het geleidelijke uitmoorden door verpaupering. Zijn cynische conclusie luidde dat *‘there are many humorous things in this world; among them the white man’s notion that he is less savage than the other savages’*. Conscience mag dan nog tegen slavernij geweest zijn, de analyse van Mark Twain maakte hij niet en *Batavia* toont glashelder aan dat hij kolonisatie een goed idee vond.

En daar gaat het om: ideeën. Fundamenteel blijft dus wat Achille Mbembe stelt: dat onze erfenis en de manier waarop die tot uitdrukking komt in de namen die we eren, onze straten, de boeken die we lezen, de teksten die herinnerd worden, de taal die we spreken, de publieke ruimte die we innemen, *commons* zijn, gedeeld onder gelijken. Het is van daaruit dat we het kunnen hebben over de gedeelde geschiedenis en wie daarin betekenisvol is voor ons allemaal.

